

ה'רעב' ביצירת ביאליק

תמי לוז-גרבר

(דברים בכנס ביאליק לפתיחת שנת ה-20 של המדרשה)

בהתבוננות שלי על ביאליק אני סוגרת כמה מעגלים שנפגשים לרגע מכונן זה. מעגל אחד עם התרבות היהודית המתחדשת, עם ביאליק כאומן השפה העברית המתפרצת, מופת לדור החלוצים שסבי וסבתי שייכים אליו.

מעגל שני הוא מעגל המשפחה בו אני נפגשת עם אבא שלי, צבי לוז, פרופ' לספרות המתמחה בשירת ביאליק שנפשו נקשרה בנפש ביאליק ממש מינקות. בביקור ביאליק בדגניה בעודו עולל, מספרות "אגדות המקום" שהעז התינוק להשתין על המשורר הלאומי (בזמן החלפת חיתולים). רגש חם וטבעי זה הלך והתפתח ואבי כתב מאמרים רבים על יצירת המשורר.

המעגל השלישי הוא המעגל האישי, בו אני חוזרת אל תקופת הנערות שלי, אל לימוד הסיפור "מאחורי הגדר" והשיר "העיניים הרעבות" כחוויה מרגשת בהווי בית הספר, חוויה של גילוי וכמיהה. אנסה בדברים אלה להעביר את התרגשות הנערה הפוגשת בכתבי ביאליק, את היצרים והרעב תוך כדי ראייה בוחנת דרך עיני כיום.

"מאחורי הגדר" הוא סיפור התבגרותו של נח (היפוך האותיות ח"נ) - נער יהודי החי בשכנות למארינקא - נערה גויה. הסיפור מתאר את צמיחתם של שני הילדים, את הידידות הנרקמת ביניהם, הסודות הפרטיים שלהם אשר נסתרים מפני העולם כולו, עולם דמיוני וקסום בו הם מהלכים כב"גן עדן". כאן המקום לצטט את רחש תסיסת הפירות המבשילים בגן.. את טעמם של האגסים הקטנים אשר עדיין בוסר. אבל בפעם אחרת. הידידות של נח עם מארינקא היא לנוכח המאבק החברתי בין הקהילה היהודית שכבשה את העיירה וכל המתיישבים הגויים נטשו אותה אחד לאחד פרט לאותה גויה שקורפינשטשיא המתעקשת להתריס בפני כולם ולהיאחז בביתה. שקורפינשטשיא העמידה גדר גבוהה בינה ובין השכנים. בינה ובין העולם. וכל הסיפור הוא מה שקורה מאחורי הגדר.

הסיפור בנוי כהמחשה של מאבק בין כוחות החיים, היצרים והארוס לבין כוחות המסורת וכוחה של השייכות הקהילתית. נח מצוי בתוך זירה של מאבק. כוחות החיים מתפרצים בו בתהליך התבגרותו, משיכתו למארינקא, התחברותו אל הנערים הגויים, מלחמתו יחד איתם כנגד נערי בית המדרש, התקוממותו כנגד המלמדים שלו. נראה כאילו נח גדל לבחור בכוחות החיים ולצאת מעולם העיירה. אהבתו למארינקא מלאה רחמים וכנות, יש בה משיכה טבעית. אחרי שנים של פרידה נח שב אל ביתו ואל מארינקא. זו פגישה מכרעת, גולת הכותרת של געגועים ממושכים, שבה זוכה אהבת הצעירים להגשמה מלאה, גופנית. לנוכח אהבה זו נופלת הגדר שבין שתי החצרות – מטאפורית ופיזית. אולם בסוף הסיפור מתברר שהכוחות הקהילתיים חזקים יותר והמסורת מנצחת. הפרק האחרון בסיפור קצר ותמציתי:

"ובאחד הלילות עמד נח וברח עם מארינקא. אין אתם יודעים את נפש האדם מפרבר העצים. בשבת חנוכה נשא נח בתולה כשרה.. על-ידי שדכן ובחופה וקידושין, כדת משה וישראל. לחג השבועות בא עם אשתו החדשה לבית הוריו בפרבר העצים והשמחה היתה מרובה. ולאחר סעודת החלב, כשנתיחדו בני הזוג הצעירים על קורה מוטלת מאחורי הבית – עמדה באותה שעה מארינקא והתינוק בזרועה מאחורי הגדר והציצה דרך סדק".

במקום לברוח עם מארינקא נעשה נח "אדם מן הישוב" מתחתן בעזרת שדכן עם יהודיה כשרה. ומארינקא נשארת לבדה ותינוק בזרועה.

אפשר לקרא את הסיפור כפשוטו. סיפור על ידידות אמיצה, התבגרות משותפת, ריגשה ההופכת למשיכה עזה, געגוע ותשוקה, שאחרי מימוש היצרים המיניים הגבר הצעיר פונה לדרכו וזונח את האישה במצב ללא תקנה. סיפור על יחסים בין המינים. סיפור על רומיאו ויוליה עם סוף אחר, אולם מוכר מאוד מהרבה סיפורים... ואפשר לקרא את הסיפור כמטאפורה חברתית, המתארת את צעירי העיירה היהודית הלכודים בתוכה, את כח שימורה של המסורת. למרות משיכתו העזה של נח לצאת ולהשתחרר, העיירה מחזירה אותו לתלם.

סיפור זה נכתב ב: 1909 והוא תגובה לסיפור "התלוש" של י.ד. ברקוביץ מ: 1904. סיפור המציג את הצעיר המשכיל, הרופא, שנפלט מן העיירה ומאבד את הנימים הדקות של השייכות. סיפור שהפך לסמל של דור "התלושים" שעזבו עולם ישן וטרם בראו עולם חדש. אולם נח אינו "פורץ גדר" נח נשאר. הרעב ביצירת ביאליק, הרעב המיני הלוהט, שב ומתפרץ ביצירה אחרת: "העיניים הרעבות". אביא חלקים מתוך השיר:

העיניים הרעבות – ח. נ. ביאליק

העיניים הרעבות האלה שפכה תתבפנה,
השפתיים הצמאות האלה השאלות: נשקנו!
העפרים הערבים האלה הקוראים: תפשונו!
...
לו ידעת, יפתי, מה-קצה בם נפשי השבעה.
...
נאני, נער פתה, לרגלך בלי-חמלה השלכתני
תם לבבי, בר רוחי, כל-פחתי נעורי הרבים.
...
וברגע קטן של-תענוג, של-אשר נגיל, עלי חרב
עולם מלא – מה-גדול המחיר שנתתי בבשרך!

אם אשתמש רגע במילים חופשיות, אגיד בפשטות שהמשיכה אל האישה והמימוש המיני מפחידים כל כך בעולם פוריטאני ומסורתי. הוא לא יכול להנות מהתענוג, הוא מיד מרגיש אשם. האישה מוצגת כיפייה מפתה והוא קץ בה כשנפשו שבעה. והמחיר שנתן בבשרה הוא גדול עד מאוד. מה קרה? מה התרחש פה? האישה מוצגת כשדה, כלילית, המפתה גברים תמימים בכישוף נשי, הארכיטיפ הנצחי. מיתוס האישה הנשען על שתי אפשרויות קוטביות: "בעיניכם היא פרוצה בעיני היא ברה". (היא יושבה לחלון, ח.נ. ביאליק) איך זה שדורות רבים כל כך קיבעו בנו את התפיסה הזו, תפיסה המשאירה את האישה כאובייקט? אנחנו לא יודעים עליה כלום, היא לא מעניינת כלל, היא מושא לתשוקות, לפורקן ולאכזבה. יש עוד הרבה להגיד על יצירת ביאליק בקריאה מגדרית. ברגע זה אני חשה איך אני מקלפת מעל עצמי את תמימות הקריאה, בה התרגשתי כל כך מגילוי כוחות חיים מתפרצים אלו, ואני נכמרת ממקום האישה בספרות.